

Jakub Polit

<http://orcid.org/0000-0002-8209-5124>

Uniwersytet Jagielloński

Chińska wojna domowa 1946–1949 w zachodniej historiografii

Abstrakt: Chińska wojna domowa 1946–1949 była długo uważana za wojnę, w której komunistyczna partyzantka chłopska pokonała armię wspieraną przez USA. Począwszy od lat osiemdziesiątych XX w. staje się coraz bardziej jasne, że wojska Mao Zedonga były profesjonalną armią wyposażoną przez Związek Sowiecki.

Słowa kluczowe: historia XX wieku, Chiny, chińska wojna domowa 1946–1949, historiografia.

Abstract: The 1946–1949 Chinese Civil War was long considered a war in which communist peasant guerillas defeated a US-backed army. From the 1980s, it became increasingly clear that Mao Zedong's forces were a professional military body equipped by the Soviet Union.

Key words: 20th-century history, China, Chinese Civil War of 1946–1949, historiography.

Chińska wojna domowa lat 1946–1949 zmieniła oblicze XX w., a w miarę upływu czasu jej znaczenie wciąż rośnie. Czym jednak wydarzenia owych lat były właściwie, abstrahując od truizmu, iż starciem dwóch armii? Wielu, niezależnie od stosunku do ówczesnych zwycięzców, identyfikowało je z „rewolucją”. Jednakże rewolucja trwać miała w Chinach co najmniej od 1911 r. (a także po 1949) i co może bardziej istotne, pokonany Kuomintang (Guomindang, KMT)¹

¹ W niniejszym artykule do zapisu nazw chińskich stosowana będzie międzynarodowa transkrypcja *pinyin*. Wyjątkiem są: nazwisko Czang Kaj-szek (a nie Jiang Jieshi czy Chiang Kai-shek), takie nazwy geograficzne, jak Pekin czy Szanghaj oraz nazwa partii Kuomintang

także mienił się partią rewolucyjną. Niemniej nawet niesklonnym do sympatyzowania ze zwycięską Komunistyczną Partią Chin (KPCh) szokująca może wydać się teza francuskiego badacza, iż „w Chinach nie było rewolucji, lecz wojna domowa, która zakończyła się wojskowym zwycięstwem komunistów”².

Wyparci z kontynentu zwolennicy KMT okazali się przy tym podwójnie przegrani. W przeciwieństwie na przykład do (też pokonanych) hiszpańskich republikanów prawie nikt nie bronił ich sprawy. Przeciwnie. 6 VIII 1949 r., czyli jeszcze przed proklamowaniem ChRL Departament Stanu USA uznał za właściwe wydać z dużym rozgłosem pękaty tom *United States Relations with China*. Owa „dziwaczna mieszanina prawdy, półprawd i falsyfikacji”³, jak określił ją historyk posiadający jednocześnie amerykański paszport i legitymację Komunistycznej Partii USA, była jedną wielką filipiką przeciw porzuconemu przez Waszyngton nacjonalistycznemu reżimowi Czang Kaj-szeka. *Clou* znanej potem jako *White Paper* publikacji, uznanej szybko za niezbędny, źródłowy punkt wyjścia do zmagania w Państwie Środka, stanowiły dotyczące kuomintangowców słowa szefa amerykańskiej misji doradczej, gen. Davida Barra: „Ich załamanie wojskowe może być przypisane, moim zdaniem, najgorszemu na świecie kierownictwu i wielu innym zabójczym dla morale czynnikom, które prowadzą do kompletnej utraty woli walki”⁴. Czang sam sobie zapracował na przegraną, marnując przy tym (czy wręcz defraudując) ogromną pomoc finansową i materialną udzieloną mu przez Stany Zjednoczone. Ta ostatnia kwestia była jedną z niewielu, co do której nie zaistniał spór między demokratycznym Waszyngtonem a czerwonym Pekinem.

O dziwo o zwycięstwie, wywalczonym przecież zbrojnie, najmniej mówili historycy wojskowości. Pojawił się jednak wyjątek – i to w postaci jednej z pierwszych książek na ten temat. Autorem syntezy *La conquête de la Chine par Mao Tse-tung* był francuski oficer Lionel Max Chassin. Lotnik i marynarz (ukończył najpierw szkołę lotniczą w Rochefort, a potem morską w Breście), w latach 1940–1942 zaufany drugiej postaci w reżimie Vichy, adm. François Darlana, ale potem generał już w armii gaullistowskiej, w latach 1951–1953 dowodził siłami powietrznymi w „brudnej wojnie” indochińskiej i tą drogą nabył swą problematyczną znajomość dalekowschodnich realiów. W swej pracy, przepojonej pogardą dla nieudolności KMT oraz podziwem dla sprawności KPCh, nie podawał żadnej bibliografii. Niemniej – prócz analiz wywiadowczych przygotowanych dla armii – czerpał obficie z *White Paper*.

(zamiast Guomindang). Natomiast nazwiska autorów wymienionych w przypisach i tytuły ich prac zachowują swą oryginalną formę.

² Th. Wolton, *Historia komunizmu na świecie. Próba dochodzenia historycznego*, t. I: *Kaci. Żelazną ręką*, tłum. M. Romanek, Kraków 2021, s. 574 (oryg. wyd. franc., 2015).

³ W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1989, s. 686. Rodziński, przebywający w USA od 17. roku życia, był członkiem Communist Party USA, a zarazem oficerem lotnictwa amerykańskiego.

⁴ Raport Barra, 16 XI 1948, w: *United States Relations with China*, Washington 1949, s. 358.

Zapewne właśnie dlatego książkę przełożono szybko na angielski, co w wypadku prac francuskich wojskowych nie zdarzało się często; powszechnie cytowana, stała się na lata wyrocznią odnośnie do militarnej strony zwycięstwa Mao. Wnioski były proste i jednoznaczne. „W ciągu zaledwie czterech lat prawie nieznanymi przywódcami skrajnie niewielkiej mniejszości, źle uzbrojonej, bez pomocy z zewnątrz, zdołał pokonać jednego z światowej «wielkiej czwórki», który opierał się przez osiem lat potężnemu Imperium Wschodzącego Słońca”⁵. Myśli te znakomicie współgrały z wynurzeniami Mao, który podkreślał, że walcząc z Kuomintangiem, uzbrojonym (ponoć) po zęby przez Amerykanów, posiadał jedynie „motykę i karabin”. Ochoczo cytującym Francuza sympatykom lewicy nie przeszkadzało, że Chassin, dawny przekonany vichysta, stał się po wydaniu swej książki zajadłym zwolennikiem Algierii Francuskiej.

Praca Chassina, uznana za naukową z racji generalskiego stopnia autora, wpisywała się w panującą w krajach anglosaskich tendencję postrzegania wydarzeń w Chinach przede wszystkim jako kompromitacji Czang Kaj-szeka i KMT. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. pojawiła się prawdziwa fala takiej literatury. Jej „przednią straż” stanowiły (paradoksalnie) dwa woluminy nietraktujące o wypadkach lat 1946–1949 jako takich: wojenny dziennik nienawidzącego Czanga jego wojennego szefa sztabu, gen. Josepha Stilwella oraz *opus magnum* wielbiciela stalinowskiego i maoistowskiego komunizmu, Edgara Snowa, zatytułowane *Red Star over China*⁶. Ta ostatnia praca, po raz pierwszy opublikowana w 1936 r. – jeden wielki hymn pochwalny na cześć KPCh i jej wodza – miała w anglojęzycznym świecie niezliczone wydania i śmiało uchodzić może za jedną z najbardziej zakłamanych książek XX w.⁷ Zawarte w niej myśli Snow kontynuował w kolejnych, nieco tylko mniej bestsellerowych tomach, argumentujących, jak to pełen dobrej woli Józef Stalin „stracił cierpliwość” wobec niezdolnego Czanga, skoro w Chinach „jest obecnie niemożliwe odkładać do jutra przejście od polityki reakcji do polityki postępu” wcielanej przez „agrarnych reformatorów”, których przesadnie zwie się chińskimi komunistami⁸.

Ostrożnie pozytywną wizję walk lat 1946–1949 jako „zwycięstwa ludu chińskiego” ukształtowały jednak w USA trzy książki. Autorem pierwszej był eks-marynarz i reporter „Time” oraz „Life” Jack Belden, w czasie wojny brażownik Stilwella, wraz ze swym mentorem uważany za wyrocznię odnośnie do chińskich armii. „Na ogół – wspominał korespondent «New York Timesa» Tillman Durdin – polegaliśmy na Jacku Beldenie i Josephie Stilwellu,

⁵ L.M. Chassin, *La conquête de la Chine par Mao Tse-tung (1945–948)*, Paris 1952, s. 7.

⁶ *The Stilwell Papers. General Joseph W. Stilwell Iconoclastic Account of America's Adventures in China*, red. T.H. White, New York 1948; E. Snow, *Red Star over China*, New York 1936.

⁷ Dogłębną analizę zob. J. Lovell, *Maoizm. Historia globalna*, tłum. F. Majkowski, Warszawa 2020, rozdz. II.

⁸ E. Snow, *The Pattern of Soviet Power*, New York 1945, s. 121 („the Kremlin loses patience”), 123 (finałny cytat).

którzy wspólnie ustalali, gdzie są chińskie armie i co robią⁹. Ponieważ jego dzieło *China Shakes the World* „nazbyt romantycznie” (jak wzdychali potem krytycy) przedstawiało zwolenników Mao, Belden borykał się z kłopotami w czasach Josepha McCarthy’ego. Jednakże owo *opus vitae* doczekało się triumfalnej reedycji w 1970 r., z przedmową Owena Lattimore’a, zbiegłego z USA w 1952 r. stalinowskiego agenta wpływu¹⁰. Drugi bestseller, opisujący w skrajnie negatywny sposób reżim KMT, stworzył absolwent Yale Graham Peck¹¹. Obu zdystansował wszakże wydawca papierów Stilwella, dynamiczny dziennikarz Theodore White. Wraz z Annalee Jacoby opisał w rozchwytywanym dziele *Thunder out of China*, jak brutalny, skorumpowany i w gruncie rzeszy „faszystowski” reżim Czanga zmarnował wszelkie szanse na *modus vivendi* z Mao, z którym Biały Dom musi się porozumieć, skoro „niemożliwe jest powstrzymanie rewolucji trwającej w Chinach oraz w Azji”¹².

Argumenty te rozwijali pomniejsi autorzy, jak urodzony w Warszawie Israel Epstein, którego głównym wkładem w interesujący nas temat stała się wydana w 1947 r. i przetłumaczona na liczne języki (w tym na polski) praca *The Unfinished Revolution in China*¹³. Po paru latach okazało się, iż „Epstein przez wiele lat w Chinach był członkiem rosyjskich [sowieckich – J.P.] tajnych służb”¹⁴; w 1951 r. wyjechał do ChRL i uzyskał tamtejsze obywatelstwo wraz z legitymacją partyjną. Natomiast White, jak powściągliwie stwierdził w jego nekrologu Joseph A. Buckley, „przeceniał ideały rewolucjonistów i nie doceniał ich zdolności do totalitarnego sadyzmu”¹⁵, a w swych tekstach stronniczo selekcjonował informacje i zwyczajnie kłamał¹⁶.

Teoretycznie nurt prokomunistyczny powinna na Zachodzie powstrzymać zimna wojna. Gdy jesienią 1950 r. „ochotnicy” Mao uderzyli w Korei na zdominowane przez Amerykanów wojska ONZ, między Waszyngtonem a Pekinem rozwarła się przepaść. Nader liczna literatura poświęcona tzw. utracie Chin piętnowała jednak raczej nieudolność demokratycznej administracji Franklina Delano Roosevelta i Harry’ego Trumana oraz perfidie komunistów

⁹ S.R. MacKinnon, O. Friesen, *China Reporting. An Oral History of American Journalism in the 1930s and 1940s*, Berkeley–Los Angeles 1987, s. 39.

¹⁰ J. Belden, *China Shakes the World*, New York 1949 (reedycja z przedmową Lattimore’a ukazała się w 1970 r. jednocześnie w Nowym Jorku i Londynie, w 1989 r. zaś książkę wydał w Pekinie chińczy komuniści).

¹¹ G. Peck, *Two Kinds of Time*, New York 1950, potem wiele wydań.

¹² A. Jacoby, T.H. White, *Thunder out of China*, London 1947, s. 297 (wyd. 1, New York 1946).

¹³ I. Epstein, *The Unfinished Revolution in China*, New York 1947.

¹⁴ Cyt. za: M. Evans, *The Assassination of Joe McCarthy*, Belmont MA 1970, s. 117–119. Jest to cytat z zeznań pracującej owocnie dla NKWD Elizabeth Bentley, która w 1945 r. ujawniła swą działalność agentom FBI.

¹⁵ W.F. Buckley, R. Kimball, L. Bridges, *Athwart History. Half a Century of Polemics, Animadversions and Illuminations: A William F. Buckley Jr Omnibus*, New York 2010, s. 315.

¹⁶ Ch.W. Hayford, *China by the Book. China Hands and China Stories, 1848–1948*, „Journal of American-East Asian Relations” 2009, t. XVI, nr 4, s. 306.

i ich agentów, a nie przemawiała *sine ira et studio*. Owszem: szereg prac mocno zaangażowanych politycznie i nazbyt pochopnie uznanych potem za bezwartościowe z racji powstania w erze McCarthy'ego ukazał interesujące, a nieraz szokujące fakty; niektóre po latach potwierdzone zostały przez publikację plonu słynnego projektu „Venona”. Wymienić tu można znany artykuł dyplomaty i eks-zaufanego Roosevelta, Williama Bullitta, oparty w większości na pogłoskach tom Charlesa Willoughby'ego, a także dwie książki byłej komunistki Fredy Utley¹⁷. Zasługą tej ostatniej stało się wykazanie – co potem jednak zlekceważono – jak ograniczona była w istocie amerykańska pomoc dla KMT, zwykle określana jako „ogromna”, przy czym znaczną część owego, zresztą z reguły spóźnionego wsparcia, przeznaczono na cele niewojskowe. Pojawiły się ostre oskarżenia wobec autorów *White Paper* (w tym tego, który opatrzył ją wstępem, sekretarza stanu Deana Achesona). Ostatni ambasador USA na chińskim kontynencie, posiadający jego gruntowną znajomość, bo urodzony w Hangzhou, John Leighton Stuart napisał, iż „*Biała Księga* [...] bez przyznawania się do jakichkolwiek błędów popełnionych przez politykę Stanów Zjednoczonych, próbowała obciążyć całą winą Narodowy Rząd Chin”¹⁸. Alfred Kohlberg, członek republikańskiego tzw. chińskiego lobby, nazwał zawartość tomu „historią zdrady Republiki Chińskiej przez Amerykę”¹⁹. Pewne wrażenie wywarło też wydanie w kilku krajach napisanej dla zagranicznego czytelnika książki Czang Kaj-szeka *Soviet Russia in China*. Oskarżająca Kreml o perfidię w stosunkach z Chinami, a komunistów chińskich o bycie jego narzędziem, przypominała nieco wydane w USA, także na poły wspomnieniowe, publikacje Stanisława Mikołajczyka i byłego ambasadora Jana Ciechanowskiego. Dość niespodziewanie okazała się sporym sukcesem wydawniczym. Na pewno jednak nie wszyscy w USA podzielali jej tezy. W wydanych w 1955 r. wspomnieniach były prezydent Truman nie zostawił na swym chińskim koledze suchej nitki. Nie zawahał się wręcz napisać – mimo świeżych doświadczeń koreańskich – że „gdyby tylko Czang Kaj-szek był choć trochę bardziej pojednawczy, porozumienie [z komunistami – J.P.] mogłoby być osiągnięte”²⁰.

Zastanawiało, że o współdziałaniu Stalina i Mao w zniszczeniu narodowych Chin przekonani byli głównie publicyści, których upadek McCarthy'ego skompromitował. Natomiast wiodący „China scholars”, w rodzaju Conrada Brandta, Roberta Northa, Benjamina I. Schwartza, a zwłaszcza chwalczy Snowa, Johna Kinga Fairbanka (wkrótce „króla sinologów amerykańskich”), upierali się od początku, że KPCh i jej wódz obrali drogę „niezależną” i że

¹⁷ W.C. Bullitt, *Report to the American People on China*, „Life”, 13 X 1947, nr 16; idem, *How We Won the War and Lost the Peace*, „Life”, 6 IX 1948, nr 10; Ch. Willoughby, *The Shanghai Conspiracy*, New York 1952; F. Utley, *Last Chance in China*, Indianapolis 1948; eadem, *The China Story*, Chicago 1951.

¹⁸ J.L. Stuart, *Fifty Years in China*, New York 1954, s. 268–270.

¹⁹ Cyt. za: R.Y. Koen, *The China Lobby in American Politics*, New York 1974, s. 167.

²⁰ H. Truman, *Memoirs*, t. I: *Year of Decision*, Garden City NY 1955, s. 90.

Stalin (z wzajemnością zresztą) nie ufał Mao²¹. Poglądy te nie miały żadnego wsparcia źródłowego, niemniej szybkie pogarszanie się relacji Moskwa – Pekin zdawało się je uprawdopodobniać. Odpowiadały za to narracje w obu komunistycznych stolicach o samodzielnym zwycięstwie Mao.

W narrację te wpisywały się także, skądinąd lepiej podbudowane źródłowo, prace widzące źródła sukcesu komunistów w ich umiejętnym graniu na chińskim patriotyzmie. Chalmers Johnson w swym ważnym kiedyś studium utrzymywał, że po 1931 r. ekipa Mao przejęła z rąk Czanga hasła apelujące o obronę ojczyzny przed Japonią, przez co właśnie KPCh stała się wcieleniem chińskiego nacjonalizmu²². Mark Selden i Tetsuya Kataoka uzupełnili te wywody argumentem o roli hasel społecznych (przed wszystkim obietnicy reformy rolnej) jako warunku triumfu Mao²³. Potwierdzało to teorię coraz bardziej wpływowej w USA „szkoły Fairbanka” (*nota bene* nieprowadzącej własnych badań nad wojną domową), że maoiści w istocie nie byli „prawdziwymi” komunistami i że ich związki z Moskwą pozostawały czysto formalne. Wywody Johnsona sugerowały, że KPCh w istocie wygrała wojnę, zanim stoczyła pierwszą bitwę, skoro KMT już przed 1946 r. nie miał żadnego poparcia społecznego.

Zaskakiwało niemal całkowite ignorowanie czynnika militarnego. Przeciwnikom KMT ułatwiała zadanie z jednej strony brak rzeczywistych badań w ChRL, z drugiej nader konfucjańska wiara przywódców tajwańskich (w tym samego Czang Kaj-szeka), że należy szukać powodów klęski raczej we własnych winach i podziałach, a nie w komunistycznej strategii. Interesujące, acz stronnicze świadectwa uderzające w dowodzenie Czanga złożyli jego byli podkomendni. Frederick Fu Liu ukazał, że wewnętrzne właśnie uniemożliwiły nacjonalistom właściwe nominacje generalskie i poprowadzenie wojsk do zwycięstwa²⁴. Li Zongren, zdolny dowódca, ale osławiony intrygant, w 1949 r. p.o. prezydenta Republiki, w pamiętnikach napisanych przy pomocy historyka Tong Tekonga podtrzymał tę ocenę, uzupełniając ją osobistymi atakami na rywala²⁵. Materiały tajwańskie oraz wywiady z weteranami KMT (będącymi jednak

²¹ J.K. Fairbank, *The United States and China*, Cambridge MA 1948; B.I. Schwarz, *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge MA 1951; *A Documentary History of Chinese Communism*, red. C. Brandt, B. Schwartz, J.K. Fairbank, Cambridge Mas. 1952 (Fairbank był autorem przedmowy do głośnej książki Snowa, określając ją jako „proroczą”); R.C. North, *Moscow and Chinese Communists*, Stanford CA 1953 (wyczerpanie wedle kolejności wydawania; większość prac miała wiele wznowień). Wymienione prace albo nie cytowały żadnych materiałów rosyjskojęzycznych, albo (jak North) tylko oficjalne źródła sowieckie.

²² Ch. Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power. The Emergence of Revolutionary China*, Stanford CA 1967.

²³ M. Selden, *The Yanan Way in Revolutionary China*, Cambridge MA 1971; T. Kataoka, *Resistance and Revolution in China*, Berkeley 1974.

²⁴ F.F. Liu, *Defeat by Military Default*, w: *The Kuomintang Debacle of 1949. Conquest or Collapse?*, red. P.P.Y. Loh, Boston 1965, s. 1–11; F.F. Liu, *The Military History of Modern China, 1924–1949*, Princeton NJ 1956.

²⁵ [Li Tsung-jen, T.-k. Tong], *The Memoirs of Li Tsung-jen*, Boulder CO 1979, passim, np. s. 433–436.

często, jak Liu i Li, przeciwnikami Czanga) posłużyły za podstawę tomu, wydanego pod auspicjami US Army Center of Military History przez Williama Whitsona²⁶, w którym wojna 1946–1949 była jednak tylko jednym z wielu wątków.

Koniec lat sześćdziesiątych XX w. przyniósł pogłębienie owej percepcji. Z jednej strony rosnące zaangażowanie USA w Wietnamie, paralelne z narastającym konfliktem chińsko-sowieckim, skłaniało Waszyngton najpierw do unikania za wszelką cenę starcia z czerwonym Pekinem, a potem do ujrzenia w tym ostatnim użytecznego partnera przeciwko Moskwie. Z drugiej radykalizujące się uniwersytety spoglądały z coraz większą fascynacją na egzotycznego Mao, który – po zdemaskowaniu Stalina przez Nikitę Chruszczowa – uznawany być zaczął przez wielu lewicowych intelektualistów za jedyną nadzieję dla światowej rewolucji.

Wpływ tego rodzaju myślenia był oczywisty u Luciena Bianca, związanego z niekomunistyczną lewicą długoletniego kierownika Centre de recherche et de documentation sur la Chine contemporaine. Ów znakomity badacz w wydanej w 1967 r. pracy *Les origines de la révolution chinoise* pełen był pasji. Nie wątpił, że to KPCh, a nie KMT, była rzeczywistą kontynuatorką myśli Sun Yat-sena, przywódcy republikańskiej rewolucji 1911 r., oraz że jej sukces stanowił rezultat oddolnego poparcia „mas”. „Co umożliwiło zwycięstwo chińskich komunistów? [...] Choć z całą pewnością nie można negować względów czysto militarnych, były one daleko mniej istotne niż czynniki społeczne i polityczne”²⁷. Dowodem być miały (prócz cytatów z Mao, Chassina i z *White Paper*) „nie tylko dezercje, ale zmiany frontu przez całe jednostki [wojskowe], które w miarę zbliżania się końcowej fazy wojny domowej stawały się coraz częstsze”²⁸. *Les origines* odniosły ogromny sukces; anglojęzyczny przekład w oficynie Stanford University Press wydany miał być 16 razy, w końcu zaś doczekano się i chińskiego w ChRL. Nieco tylko mniej wpływowy okazał się Jean Chesneaux, płodny naukowo profesor l’Université Paris Diderot, w latach 1948–1969 czynny i żarliwy członek Francuskiej Partii Komunistycznej. Obiektem jego badań (w tym aspekcie nadal fundamentalnych) był chiński ruch związkowy, ale swe poglądy na zwycięstwo Mao wyłożył jako współautor i redaktor poczytnej (i chętnie tłumaczonej) *Histoire de la Chine*, obejmującej czasy od sławnych wojen opiumowych. Zwycięstwo to miało być „rezultatem całego ruchu narodowego, jak i historii walki chłopów”, a poza tym „miało w tle kwestię długo uważaną za centralną przez ludzi Zachodu i tych Chińczyków, którzy ich uczucia dzielali: modernizację”²⁹.

²⁶ W. Whitson, *The Chinese High Command. A History of Communist Military Politics, 1927–71*, New York 1973. Autor, zawodowy wojskowy z doświadczeniami z Tajwanu i Hongkongu, interesował się głównie wpływem armii na politykę ChRL.

²⁷ L. Bianco, *Les origines de la révolution chinoise 1915–1949*, Paris 1967, s. 298.

²⁸ *Ibidem*, s. 302.

²⁹ Dysponowałem przekładem angielskim: J. Chesneaux, F. Le Barbier, M.C. Bergère, *China from the 1911 Revolution to Liberation*, New York 1977, s. 349, 346.

Amerykańskich badaczy, przodujących na Zachodzie w badaniach nad Chinami, nie trzeba było do tych tez przekonywać. Dążenie do politycznego zbliżenia z ChRL, którego ucieleśnieniem stały się nazwiska Henry'ego Kissingera i Richarda Nixona, zaowocowało przewartościowaniem spojrzenia na wypadki przelomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Oskarżani ongiś o „utrata Chin”, dawni wykonawcy polityki Roosevelta i Trumana brali teraz odwet na swoich oskarżycielach, drapując się w szaty przenikliwych, acz zlekceważonych proroków. Szeroko komentowane prace wydali John P. Davies, w czasie wojny dyplomata i polityczny doradca gen. Stilwella, jego kolega John S. Service oraz David D. Barrett, w randze pułkownika wysłany w 1944 r. (z inicjatywy owych dwóch dyplomatów) do wojennej kwatery Mao Zedonga³⁰. Z ogromną werwą dowodzili, że komuniści nie tylko mogli być w latach wojny lepszymi sojusznikami USA w walce z Japonią niż Czang Kaj-szek, ale że właśnie „bezmysłne” związanie się ze skompromitowanym KMT wepchnęło ich w ramiona Stalina i przeszkodziło w rozpoczęciu (już wtedy) owocnej współpracy rewolucjonistów ze Stanami Zjednoczonymi. Davies i Service, którzy w czasie wojny dużo pisali o demokratycznych poglądach Mao, obecnie starannie omijali ten wątek; jedynie Barrett, w rzadkim akcie samokrytyki, napomknął, iż „do pewnego stopnia, choć może nie tak wielkiego jak inni cudzoziemcy, dałem się nabrać na brednie o agrarnych reformatorach”³¹. Jeszcze większą siłę miał jednak artykuł pod znamienym tytułem *If Mao Had Come To Washington*, opublikowany w 1972 r. w prestiżowym „Foreign Affairs” przez Barbarę Tuchman, dziennikarkę i pisarkę historyczną, uhonorowaną nagrodą Pulitzera za tak błyskotliwą, jak stroniczą biografię gen. Stilwella³². Autorka, w stylu modnej dziś historii alternatywnej, dowodziła, że stosunek maoistów do USA miał charakter zawiedzionej miłości i gdyby nie przedwczesne odejście lub odtrącenie Roosevelta i Stilwella, „karta chińska” mogłaby zostać owocnie rozegrana ćwierć wieku wcześniej. Tak się nie stało, zaś późniejsze próby wspierania skompromitowanego Czanga były równie niemoralne, jak daremne. Maoiści byli bowiem niezwyčajeni poprzez swe związki z chińskim ludem, wobec czego wysiłki Waszyngtonu przypominały „rzucanie piasku pod wiatr”³³.

Wśród *Old China Hands* odsuniętych w latach pięćdziesiątych wraz z Daviesem i Service'em znajdował się Olivier E. Clubb, w służbie w Chinach

³⁰ J.P. Davies, *Dragon by the Tail. American, British, Japanese and Russian Encounters with China and One Another*, New York 1972; J.S. Service, *The Amerasia Papers. Some Problems in the History of US-China Relations*, Berkeley 1971; idem, *Lost Chance in China. The World War II Despatches of John S. Service*, red. J. Esherick, New York 1974; D.D. Barrett, *Dixie Mission. The United States Army Observer Group in Yen-an, 1944*, Berkeley 1970.

³¹ D.D. Barrett, op. cit., s. 47.

³² B.J. Tuchman, *If Mao Had Come To Washington: An Essay in Alternatives*, „Foreign Affairs” 1972, t. LI, nr 1, s. 44–64.

³³ Bestseller *Stilwell and American Experience in China, 1911–1944* (wyd. 1, New York–London 1971) nosił w wydaniu brytyjskim tytuł *Sand against the Wind*.

w latach 1929–1949. Uznany po wojnie za historyka (choć miał do tego prawo nie większe niż koledzy), po dymisji przelewał na papier swą niechęć do KMT i respekt dla komunistów chińskich. Napisane w latach 1956–1958 dla prestiżowego „Pacific Historical Review” artykuły o wojnie domowej były jedną z pierwszych prób ujęcia tego tematu, pretendującą do miana naukowego. W spostrzeżeniu autora, że Czang Kaj-szek przegrał, bo „przeciwstawił się duchowi chińskiej rewolucji” i nie zdołał przekonać do siebie opinii publicznej, odzwierciedlało się charakterystyczne w krajach anglosaskich przekonanie, iż wojna bratobójcza jest czymś w rodzaju zbrojnego plebiscytu³⁴. Znacznie większy zasięg niż artykuły miała wielokrotnie wznawiana synteza dziejów dwudziestowiecznych Chin. Kuomintangowcy, podsumowywał autor, nie umieli się bić, ale nie dlatego przegrali: „kiedy utracili lojalność inteligencji i «małych ludzi» w miastach i kiedy rolnicze zaplecze podniosło powstanie przeciwko długoletnim zaniedbaniom i represjom, wówczas [...] ostatecznie stracili naród”³⁵.

Stereotyp ulegał stopniowej petryfikacji. W uznanej za klasyczną syntezie dziejów Republiki Chińskiej James E. Sheridan, wybitny badacz czasów tzw. warlordyzmu, nieprowadzący jednak żadnych badań nad komunizmem, był kategoriyczny w konkluzjach o 1949 r. „Nie ma żadnych wątpliwości, że armie komunistyczne cieszyły się szerokim poparciem wśród chłopów”, albowiem maoistowski „program rewolucyjny wywoływał entuzjazm większości” spośród nich³⁶. Poglądy owe trudno było odróżnić od wywodów Witolda Rodzińskiego, obywatela USA i PRL, absolwenta Columbia University oraz Centralnej Szkoły Partyjnej przy Komitecie Centralnym Polskiej Partii Robotniczej, który w swej rozprawie doktorskiej opisywał, jak pod naporem wojsk Mao, które „nacierają nieustannie naprzód w błyskawicznym tempie”, „przegniły reżim czangkajszekowski rozpadł się w oczach”³⁷. Wojskowy analityk Kenneth R. Whiting nie odbiegał ocenami od PRL-owskiego dyplomaty: wynik wojny był przesądzony, skoro „silne strony zwycięzcy zostały tak mocno potwierdzone zarówno przez współczesnych obserwatorów jak i przez faktyczny przebieg wydarzeń, a słabość nacjonalistów tak dobrze udokumentowana”³⁸.

³⁴ O.E. Clubb, *Chiang Kai-shek's Waterloo: The Battle of the Hwai-Hai*, „Pacific Historical Review” 1956, t. XXV, nr 4, s. 389, 399; idem, *Manchuria in the Balance, 1945–1946*, „Pacific Historical Review” 1957, t. XXVI, nr 4, s. 377–389. Ponadto zob. idem, *Military Debacle in Manchuria*, „Army Quarterly and Defence Journal” 1958, t. LXXV, nr 2, s. 221–232.

³⁵ Idem, *Twentieth Century China*, New York–London 1964, s. 296.

³⁶ J.E. Sheridan, *China in Disintegration. The Republican Era in Chinese History, 1912–1949*, New York 1977 (wyd. 1, 1975).

³⁷ W. Rodziński, *Agresja amerykańska w Chinach w latach 1945–1949*, Warszawa 1956, s. 233, 239. Autor (identyfikujący się potem ze „szkołą Fairbanka”) publikował przeważnie po angielsku.

³⁸ K.R. Whiting, *The Chinese Communist Armed Forces*, Maxwell AL 1974, s. 50. „Dobre udokumentowanie” to (jak ukazują przypisy) Belden, Chassin, Peck, Stilwell, Tuchman oraz White i Jacoby.

Sytuacja znacznie różniła się od reguły, że rezultaty badań cząstkowych wiodą do syntetycznych wniosków. W wypadku chińskiej wojny domowej sformułowane apriorycznie sądy stały się punktem wyjścia źródłowych poszukiwań. Zanim powstała jakakolwiek monografia zagadnienia, zaistniał konsensus odnośnie do kluczowych spraw. Uznano mianowicie iż: 1) wojna była kierowaną przez komunistów rewolucją chłopską, o której sukcesie rozstrzygnął stosunek do reformy rolnej; 2) starcie miało w znacznej mierze partyzancki charakter, z powstaniem „ludu” na zapleczu; 3) KMT uzyskał, dzięki stałemu wsparciu z USA, ogromną przewagę liczebną i techniczną, ale przegrał z braku poparcia społecznego, przy czym jego wojska masowo przechodziły na stronę KPCh; 4) partia Mao nie otrzymała znaczącego poparcia z zewnątrz.

Pozorną tylko monografią było dzieło Johna F. Melby’ego, bliskiego Daviesowi i Service’owi dyplomaty zatrudnionego w latach 1943–1945 w ZSRR, a potem (1945–1948) w Chinach. Podstawę opublikowanego w 1968 r. tomu *The Mandate of Heaven. Record of a Civil War, China 1945–49* stanowiły wyimki z prowadzonego podczas walk dziennika, z *White Paper* (wydawca ujawnił, że właśnie Melby był *principal author* tego tomu, w sensie doboru dokumentów) oraz własne przemyślenia. Konkluzja przedstawiała się prosto: „Generał Max Chassin we swej wspaniałej i ostatecznej [!] książce *Podbój Chin przez komunistów* przypisuje zwycięstwo głównie wyższemu morale, co jest echem stwierdzenia Mao Tse-tunga iż najlepszy na świecie sprzęt nie jest ważniejszy od formatu używających go ludzi. Mao i jego dowódcy udowodnili, że generał Stilwell miał rację”³⁹. Eks-dyplomata był konsekwentnym zwolennikiem poglądu, iż słabych sojuszników Waszyngton powinien porzucać. Po opublikowaniu książki zalecał taki krok odnośnie do Wietnamu Południowego.

Ogromną rolę w percepcji zwycięstwa Mao odegrały prace Lloyda E. Eastmana. Ów długoletni profesor University of Illinois, uczeń i wyznawca „króla” Fairbanka, czuł się przede wszystkim badaczem historii społecznej i gospodarczej, ale swe nader sugestywne sądy formułował także o sferze politycznej. Podstawę jego analiz stanowiły źródła tajwańskie, ale wobec rządzącego na wyspie KMT był bezlitosny. Dwa obszernie tomy *The Abortive Revolution. China Under Nationalist Rule* (1974) i *Seeds of Destruction. Nationalist China in War and Revolution* (1984), zawierające w istocie historię lat 1927–1949, to druzgocące oskarżenie ekipy Czang Kaj-szeka. Dla Eastmana wyczekiwana przez Chińczyków rewolucja była tożsama z rządami komunistów. Opisując z pasją, jak chłopcy i klasa średnia byli rujnowani przez hiperinflację, rosnące podatki oraz przymusowy pobór, autor obficie korzystał z cytatów z Czanga, który z pokorą konfucjańskiego mędrca przyznawał po klęsce, iż „nigdy, w Chinach czy poza nimi, nie było partii rewolucyjnej tak zakłamaniej

³⁹ J.F. Melby, *The Mandate of Heaven. Record of a Civil War, China 1945–49*, Garden City NY 1971, s. 365–366 (wyd. 1, 1968, ukazało się w Kanadzie).

i zdegenerowanej jak my dzisiaj”⁴⁰. O przywódcach strony przeciwnej Eastman wyrażał się inaczej, w superlatywach, a militarną sferę zmagania ignorował. Wedle niego KMT zawałił się sam, przez niekompetencję i złodziejstwo: „inflacja była głównym powodem, dla którego korupcja osiągnęła bezprecedensowy stopień [...] zaś armia stała się wyzbyta ducha i nieskuteczna”⁴¹. Wizja wpisywała się w ukształtowany schemat; jeden z recenzentów, z mimowolną ironią, zauważył, iż tom *Seeds of Destruction* „porusza znane kwestie, wykorzystując świeży materiał”⁴².

Dodać należy, choć wykracza to poza ramy tego artykułu, że niezmiernie liczne, publikowane w większości języków świata biografie Mao nie pozostawiały wątpliwości, iż – jako genialny teoretyk wojny partyzanckiej – odegrał on kluczową rolę w militarnym zwycięstwie. Charyzmatyczny przywódca miał w twórczy sposób uwieńczyć chińską myśl wojskową, której klasykiem był starożytny Mistrz Sun (Sunzi). Niemal we wszystkich (prócz tych wydanych na Tajwanie) życiorysach Przewodniczącego przebijał podziw. Odrębny głos wśród owego chóru należał do francuskiego dyplomaty i oficera Jacques’a Guillerma. Określony przez wyśmienitego sinologa Simona Leysa mianem „jednego z najbardziej rozsądnych i najbardziej szanowanych specjalistów od spraw Chin”⁴³, ów były attaché wojskowy w Państwie Środka w latach 1937–1943 i szef École des hautes études en sciences sociales w swej przełożonej na wiele języków historii KPCh przyczynę jej zwycięstwa dojrzał nie w ideologii, ale w wyższości dowództwa i w sukcesach na polach bitew. Bitwy te – podkreślił – nie były dziełem partyzantów, ale regularnej armii powstałej drogą przymusowego poboru⁴⁴. Co do Mao, to Francuz – ku konsternacji swych czytelników – przywołał przechwałki Przewodniczącego, że ten nigdy nie przeczytał dzieła Sunzi; przypomniał też wysławianie przez niego wojskowego nieuctwa. Dawny dowódca pułku w Algierii zauważył, że strategia Mao nie sprawdziła się w Afryce. „Ani Napoleon, ani Bolivar, Mao Zedong nie był, jak te postacie, wielkim dowódcą w przyjętym tego słowa znaczeniu”⁴⁵.

Istniejący w krajach Zachodu konsensus otrzymał w latach siedemdziesiątych XX w. cios ze strony nieoczekiwanej: z Moskwy. Za czasów Stalina i wczesnego Chruszczowa publikowane w ZSRR prace w niewzruszenie ortodoksyjny sposób opisywały dokonane przez KPCh „wielkie historyczne

⁴⁰ L.E. Eastman, *Who Lost China? Chiang Kai-shek Testifies*, „The China Quarterly” 1981, t. LII, nr 88, s. 658.

⁴¹ Idem, *Seeds of Destruction. Nationalist China in War and Revolution, 1937–1949*, Stanford CA 1984, s. 216–217.

⁴² R.E. Bedeski, [rec. z L.E. Eastman, *Seeds of Destruction*], „Journal of Asian Studies” 1984, t. XLV, nr 1, s. 113.

⁴³ S. Leys, *La forêt en feu*, w: idem, *Essais sur la Chine*, Paris 2002, s. 647.

⁴⁴ J. Guillerma, *Histoire du Parti communiste chinois: 1921–1949*, Paris 1968.

⁴⁵ Idem, *Soldier*, w: *Mao Tse-tung in the Scales of History*, red. D. Wilson, London–New York–Melbourne 1977, s. 140.

dzieło – uwolnienie całej ziemi chińskiej od kuomintangowskiego plugaństwa⁴⁶. (Ich osobliwością był fakt, że akcentując neutralność Kremla w czasie zmagania, oznajmiały jednocześnie, iż KPCh zaciągnęła w tymże czasie dług wdzięczności u bolszewików). Optykę tę zmienił konflikt chińsko-sowiecki. Oburzone na niewdzięczność Mao kierownictwo sowieckie zaczęło publikować dobrze udokumentowane tomy dowodzące, iż bez „bratniej pomocy” w postaci broni, sprzętu i specjalistów klęska KMT by nie nastąpiła⁴⁷. Informacje te były w zaskakujący wręcz sposób zbieżne z materiałami wydawanymi od dawna na Tajwanie przez rząd szczytkowej Republiki Chińskiej, których – jako stroniczych – badacze zachodni niemal nie cytowali.

Sowieckie rewelacje nie wywarły jednak niemal żadnego wpływu na dzieło okrzyknięte oczekiwaną syntezą chińskiej wojny domowej („nieodzownym źródłem do politycznego krachu Partii Nacjonalistycznej Czang Kaj-szeka”) pióra Amerykanki Suzanne Pepper. Wybitny historyk Stephen MacKinnon określił ją jako „politologa z mocnym wyczuciem historii” – gdyż Pepper, abstrahując od faktu, iż nie podjęła w ojczyźnie kariery uniwersyteckiej, całe swe dorosłe życie związała z Hongkongiem, gdzie komentowała na podstawie prasy politykę ChRL⁴⁸. Owo *opus magnum*, wydane w 1977 r. przez prestiżową oficynę Stanford University Press, było osobliwą pracą. Imponowało na pewno rozmachem kwerendy (ogółem 115 chińskojęzycznych broszur i druków ulotnych z epoki plus sześć gazet wydawanych w Chinach lat 1945–1948, w tym dwie anglojęzyczne). Niemniej jego zakres został określony w podtytule *The Political Struggle*, przy czym termin ten rozumiany był skrajnie wąsko. Opowiadając o krwawym starciu bratobójczym, autorka robiła to tak, jakby pisała o zajadłej, lecz tylko politycznej rywalizacji wyborczej w demokratycznym państwie. Mówiąc sporo (z racji wykorzystanych materiałów) o roli USA, w tym o nieudanej misji mediacyjnej gen. George’a Marshalla, niemal nie wspominała o Związku Sowieckim. Narracja o kraju w ogromnej mierze chłopskim koncentrowała się na miastach portowych i uniwersyteckich,

⁴⁶ G. Jefimow, *Zarys nowożytnej i współczesnej historii Chin*, tłum. M. Derenicz, Warszawa 1952, s. 516. Przykładowo można jeszcze wymienić: Г.Б. Эренбург, *Очерки национально-освободительной борьбы китайского народа в новейшее время*, Москва 1951, a przede wszystkim: М.Ф. Юрьев, *Историческая победа китайского народа над американским империализмом и гоминдановской реакцией, 1945–1949*, Москва 1950 (autor w swych kolejnych dziełach, publikowanych do końca istnienia ZSSR [zm. 1990], stosował się wiernie do nader zmiennej odnośnie do Chin linii partii).

⁴⁷ О. Борисов, *Советский Союз и маньчжурская революционная база, 1945–1949*, Москва 1975 (wyd. pol.: Warszawa 1979); Б.Н. Верещагин, *В старом и новом Китае: из воспоминаний дипломата*, Москва 1989; I.I. Lyudnikov, *International Assistance, w: Soviet Volunteers in China, 1925–1945*, red. Y.V. Chudodeyev, Moscow 1980.

⁴⁸ T. Grundy, *Obituary: Remembering Political Scientist, Author and HKFP Columnist Suzanne Pepper, 1939–2022*, „Hong Kong Free Press”, 7 VII 2022, <https://hongkongfp.com/2022/07/06/remembering-political-scientist-author-and-hkfp-columnist-suzanne-pepper-1939-2022> (dostęp: 22 X 2023). Autorem pierwszego cytatu jest sam Grundy, drugiego – MacKinnon.

a niewspółmiernie wielką rolę przypisywano (jako dostarczającym obfitych źródeł prasowych) kanapowym partiom „trzeciej drogi”, którym bliski KMT, a nie operująca w interiorze KPCh, jawił się jako główny przeciwnik⁴⁹. Koncepcja ta, przy mocniejszym wyartykułowaniu przyjętych celów studium, byłaby jeszcze do obrony. Lecz trzon monografii Pepper wszedł w roli syntezy wojny domowej *tout court* do monumentalnej serii *The Cambridge History of China*; tekst ten powtórzono następnie w wydany osobno tomie pod znamienym tytułem *The Nationalist Era in China*. Dodatki do tekstu oryginalnego okazały się niewielkie. Jeśli były, to wtręty w rodzaju „dowódcom rządowym brakowało [...] zrozumienia dla wojny zmechanizowanej i użycia lotnictwa”⁵⁰ sugerowały czytelnice, iż KMT posiadał wymienione rodzaje broni w stopniu mogącym wpłynąć na przebieg zmagania.

Wywody Eastmana i Pepper, utrzymane bądź co bądź w naukowym tonie, posłużyły jako cegiełki dla błyskotliwych wulgaryzatorów. Emerytowany oficer US Army William Morwood w dychotomiczny sposób nakreślił pojedynek między zgranym Czangiem a „apostosem przyszłości” Mao, którego finalnym starciem była na przełomie 1948 i 1949 r. kampania Huai-Hai. „Lata złego traktowania i nieudolnego przywództwa zebrały swoje żniwo wśród pokonanych sił Kuomintangu, podczas gdy atakująca A[rmi]a L[udowo-]W[yzwolen]cza, świeża po tysiącu mil nieprzerwanych triumfów, była nie do zatrzymania. [...] Kapitulacje stały się powszechne”⁵¹. Morwooda przebił znacznie brytyjski dziennikarz (prezentowany często jako „historyk”) Sterling Seagrave. W bestsellerze *The Soong Dynasty* (w tytułową rodzinę wżenił się Czang Kaj-szek, a także pierwszy prezydent Republiki Chińskiej Sun Yat-sen) ukazał obraz zbrodniczego klanu, wobec którego zarumieniliby się Borgiowie. Jedyłą sprawiedliwą w tej zdeptanej przez komunistów Sodomie była Song Qingling, wdowa po Sunie i wierna sojuszniczka Mao, która przez swój „cichy triumf” (została w 1949 r. wiceprzewodniczącą ChRL) „stała się symbolem Chin przez większość swego życia”⁵².

Niewiele do zagadnienia dorzucił brytyjski dziennikarz E.R. Hooton, popularyzujący historię wojskowości XX w. W swym zarysie wojny domowej, opatrzonym dyskusyjnymi cezurami czasowymi, wyzyskującym wyłącznie prace

⁴⁹ S. Pepper, *The Chinese Civil War. The Political Struggle*, Stanford CA 1977. W obszernej bibliografii Pepper nie zamieściła ani jednej pracy rosyjskojęzycznej (nawet przełożonej), a na początku dzieła ubolewała, iż „scholars in the West have focused primarily on the military development on the conflict” [„uczenci na Zachodzie skoncentrowali się głównie na wojskowym aspekcie konfliktu”] – gdy tymczasem taka monografia wojskowa (nie licząc Chassina) nie istniała.

⁵⁰ Eadem, *The KMT-CCP Conflict*, w: *The Cambridge History of China*, t. XIII: *Republican China, 1912–1949*, red. J.K. Fairbank, A. Feuerwerker, cz. 2, Cambridge 1986, s. 781.

⁵¹ W. Morwood, *Duel for the Middle Kingdom. The Struggle Between Chiang Kai-shek and Mao Tse-tung for Control of China*, New York 1980, s. 368–369.

⁵² S. Seagrave, *The Soong Dynasty*, New York 1985, s. 457.

anglojęzyczne i chępliwie oznajmującym, że jest pierwszą próbą wojskowego ujęcia problemu od czasów Chassina (to prawda), powtórzył większość stereotypów. Ciekawym wyjątkiem było odrzucenie nonsensu, iż wojnę wygrali chłopscy partyzanci. Ci owszem „istnieli i odegrali użyteczną rolę, ale rezultat został przeforsowany przez zawodową formację wojskową, ALW”⁵³.

Lata osiemdziesiąte XX w. przyniosły jednak coraz wyraźniejsze odchodzenie Pekinu od najbardziej groteskowych wytycznych zmarłego Mao, a finał dekady ujrzał światową kompromitację komunizmu. W byłym ZSRR i w ChRL (w tej ostatniej wybiórczo i na szczeblu prowincji) odtajniono większość archiwaliów.

W 1989 r. Ramon H. Myers, związany z Instytutem Hoovera znakomity historyk przede wszystkim gospodarczy (redagował monumentalną serię „The Modern Chinese Economy”), wydał diariusz finansisty, uczonego i polityka Zhang Gonchuana, opatrzony wspartą aparatem naukowym przedmową. Ten ostatni, znany na Zachodzie jako Chang Kia-ngau (karierę akademicką zakończył w Instytucie Hoovera, zmarł w 1979 r. w Palo Alto), politycznie pozostawał niechętny KMT, ale w 1945 r. przyjął nominację Czang Kaj-szeka na ekonomicznego komisarza okupowanej wtedy przez Sowieców Mandżurii. Z kart dziennika wyzierał brutalny cynizm okupantów, którzy zapewniając Czanga o przyjaźni, jednocześnie mordowali jego przedstawicieli i odbudowywali od podstaw mającą zniszczyć Republikę Chińską armię Mao Zedonga. W przedmowie Myers wykazał, uderzając we wszystkie dotychczasowe dogmaty, że walczące z KMT w Mandżurii wojska Lin Biao górowały nad przeciwnikiem i siłą ognia, i liczbą; sam Lin za warunek powodzenia uważał pięcio-, a nawet sześciokrotną przewagę liczebną⁵⁴. Wskazał też na bezprecedensowe rozmiary infiltracji dowództwa Republiki przez agenturę komunistyczną. Ustalenia te, potwierdzone potem i rozwinięte przez innych badaczy, jak Miles Maochun Yu (urodzony w ChRL profesor United States Naval Academy w Annapolis), dowiodły, że powiązani z KPCh oficerowie sztabowi Czanga, jak płk Xiong Xianghui, stali za najbardziej fatalnymi wojskowo decyzjami nacjonalistów⁵⁵. Opracowując (wraz z Sidneyem H. Changiem) wydane w 1993 r. wspomnienia Chen Lifu, jednego z przywódców KMT, Myers mimochodem wyjaśnił też, dlaczego to kuomintangowcom brakowało (jak chciała Pepper) „rozumienia dla wojny zmechanizowanej i użycia lotnictwa”. Oto posiadali oni mniej niż setkę czołgów (jednorazowo nigdy nie użyto więcej niż 42⁵⁶), co się zaś tyczy sił powietrznych, to liczyły one zaledwie 342 bombowce i 152 transportowce, od 1947 r. faktycznie unieruchomione z powodu braku paliwa i części

⁵³ E.R. Hooton, *The Greatest Tumult. The Chinese Civil War 1936–1949*, London 1991, s. 185.

⁵⁴ [Chang Kia-ngau], *Last Chance in Manchuria. The Diary of Chang Kia-ngau*, red. i wstęp D.G. Gillin, R.H. Myers, Stanford CA 1989.

⁵⁵ M. Yu, *OSS in China. Prelude to Cold War*, New Haven–London 1996, s. 254 i n.

⁵⁶ Por. J. Polit, *Chiny 1946–1949*, Warszawa 2010, s. 220.

zamiennych. Pomysł, by ta kaleka flotylla zaopatrywała za pomocą zrzutów odcięte w Mandżurii wojska, był absurdalną utopią⁵⁷.

Ważny okazał się głos Donalda G. Gillina, współredaktora diariusza Chang Kia-ngaua i autora klasycznych prac o Republice Chińskiej. Już opublikowana przez niego w 1967 r. biografia ostatniego premiera tejże Republiki na kontynencie, sławnego warlorda Yan Xishana, skutecznie podważyła dotychczasowy dogmat o rzekomym triumfalnym marszu zdobywczym komunistów, ukazując długi i zaciekły opór Taiyuanu, stolicy Yana, wobec maoistowskich „wyzwolicieli”⁵⁸. W 1987 r. ukazał rozmiary infiltracji dowództwa wojskowego Republiki przez agenturę komunistyczną⁵⁹. Jednakże nie profesjonalne ustalenia przyczynkowe, ale wydana w 1986 r. książeczka *Falsifying China's History. The Case of Sterling Seagrave's „The Soong Dynasty”* „spowodowała małą sensację wśród akademickich kół zajmujących się Azją [Wschodnią]”⁶⁰. Była bowiem sprzeciwem wobec wszystkich niemal stereotypów dotyczących dziejów KMT, w tym jego klęski w wojnie domowej. Gillin wywodził, iż alternatywą dla komunizmu, który okazał się dla Chin nieszczęściem, mógł być tylko KMT; hołubione przez wielu autorów partie „trzeciej siły” były kanapowymi twórcami pozbawionymi wpływów. Nacjonaliści opierali się na światłych klasach miejskich, natomiast komunistów wynieśli do władzy ksenofobiczni chłopi z głębokiego interioru; był to więc przewrót reakcyjny i wsteczny. Czang Kaj-szek popełnił fatalne błędy, ale wielu z nich nie sposób było uniknąć, na katastrofie Republiki zaś zaważyło w ogromnym stopniu obce mocarstwo.

Poglądy Gillina, dla wielu szokujące, znalazły jednak wkrótce zwolenników, jeszcze wprawdzie nielicznych, ale dysponujących poważnymi argumentami. Podjęto gruntowne studia nad militarną stroną wojny, zaniedbywaną dotąd z powodu założenia, że była ona „rewolucją”, w której zdemoralizowane w swym trzonie chłopskie wojska KMT gremialnie przechodziły na stronę oferujących reformę rolną komunistów. Okazało się, że owszem, masowe dezercje istniały, ale wśród poborowych, zwłaszcza od kiedy pojęli, iż żołd wypłacany będzie zniszczoną przez inflację walutą; natomiast powszechne rzekomo przypadki przechodzenia zwartych oddziałów na stronę Mao nie miały miejsca, wyjąwszy sytuacje, gdy dowódca był zakonspirowanym wewnątrz KMT komunistycznym „kretem”. Znamienne okazało się suche, czysto wojskowe studium bodaj

⁵⁷ [Chen Lifu], *The Storm Clouds Clear Over China. The Memoir of Ch'en Li-fu, 1900–1993*, red. i wstęp S.H. Chang, R.H. Myers, Stanford CA 1994, s. 295.

⁵⁸ D.G. Gillin, *Warlord. Yen Hsi-Shan in Shansi Province, 1911–1949*, Princeton NJ 1967, s. 286–287.

⁵⁹ Idem, *Spies and Traitors. The Role of Espionage and Treason in the Defeat of the Nationalists on the Chinese Mainland*, w: *Proceedings of Conference on Chiang Kai-shek and Modern China*, Taipei 1987, s. 732–764.

⁶⁰ P. Gillin, *Donald Gillin 1930–2005*, 28 VIII 2006, <https://gillin.com/blog/2006/08/donald-gillin-1930-2005/> (dostęp: 27 X 2023) (chodzi o pracę: D.G. Gillin, *Falsifying China's History. The Case of Sterling Seagrave's The Soong Dynasty*, Stanford CA 1986).

decydującej kampanii Huai-Hai. Jego autor, Gary J. Bjorge, ukazał starcie, na które wpływ miały błędy wojskowe, natomiast morale i wola walki były podobne u obu stron, jeśli wręcz nie większe u nacjonalistów. Podczas bitwy z pięciu dowódców ich grup armii jeden zginął z bronią w ręku, jeden odebrał sobie życie, jeden przebił się przez front z pistoletem w dłoni, a tylko dwóch (ranny i ciężko chory) zostało wziętych do niewoli⁶¹. Ustalenia te potwierdzili inni badacze, jak Edward L. Dreyer, wskazujący, iż komuniści wygrali, używając uzbrojonych przez Stalina armii z poboru, stosujących zupełnie obcą dla tradycji chińskiej (w tym dla Sunzi) strategię na powalenie. Finalnie „nacjoniści nie skapitulowali, ale walczyli do wyczerpania amunicji i do rozerwania spójności wielkich jednostek”⁶². Kolejne prace, niejednokrotnie bardzo surowo oceniające skłócone ze sobą naczelne dowództwo Czanga, wzmocniły jeszcze ten pogląd, oczyszczając jednocześnie generalicję KMT z najbardziej uwłaczających zarzutów honorowych⁶³.

Oczekiwana od lat militarna historię wojny dał wreszcie w 2009 r. Christopher R. Lew, kapitan pracujący w Departamencie Obrony USA. Mocno nasycona odtajnionymi wreszcie źródłami z ChRL, potwierdziła ona w całej rozciągłości to, co od pewnego czasu stawało się coraz bardziej jasne – rozstrzygającą rolę czynnika wojskowego. „O wyniku wojny zadecydowały zdolność KPCh do sformułowania strategii, przejęcia inicjatywy i uprzedzenia planów KMT, a nie korupcja w KMT czy kwestie społeczno-gospodarcze”. Te ostatnie sprawy „odegrały rolę, ale mają niewielkie znaczenie w porównaniu z kluczowymi decyzjami wojskowymi, powziętymi na wysokich szczeblach dowodzenia”. Zwycięstwo komunistów nie było triumfalnym marszem, szala chwiała się aż do końca 1948 r., Mao Zedong zaś (tu kpt. Lew w pełni się zgadzał z płk. Guillermazem) nie był czerwonym Napoleonem, lecz „niecierpliwym i czasem mało praktycznym teoretykiem wojskowym”. Za to „przed 1949 r. wiele oddziałów KMT walczyło wyjątkowo dobrze, budząc strach wśród szeregów [komunistycznej] ALW”⁶⁴. Jedyną kontynuacją dawnych poglądów w obrazoburczej pod wieloma względami monografii było podtrzymanie tezy „szkoły Fairbanka”, iż Sowieci odegrali w wojnie niewielką rolę. Niemniej kapitan w swej bogato udokumentowanej pracy nie zacytował nie tylko ani jednego źródła pisanego grażdanką, ale nawet ani jednego historyka rosyjskiego – i to nawet piszącego po angielsku.

⁶¹ G.J. Bjorge, *Moving the Enemy. Operational Art in the Chinese PLA's Huai Hai, Campaign*, Fort Leavenworth KS 2004, s. 179, 235, 261, 262, 267.

⁶² E.L. Dreyer, *China at War, 1901–1949*, London–New York 1995, s. 339.

⁶³ H.H. Tanner, *The Battle of Manchuria and the Fate of China. Siping 1946*, Bloomington IN 2013; idem, *Where Chiang Kai-shek Lost China. The Liao-Shen Campaign, 1948*, Bloomington IN 2015; P. Worthing, *General He Yingqin. The Rise and Fall of Nationalist China*, Cambridge 2016.

⁶⁴ Ch.R. Lew, *The Third Chinese Revolutionary Civil War, 1945–1949. An Analysis of Communist Strategy and Leadership*, New York 2009, s. 134, 140, 143, 140.

Jeśli Bjorgemu zarzucano lekceważenie kwestii niewojskowych, Lewowi – źródeł sowieckich, a Dreyerowi – niedostateczne uwzględnienie chińskich archiwaliów (polegał głównie na źródłach drukowanych), to zarzuty te nie miały racji bytu wobec ustaleń Hansa van de Vena. Ów Holender z urodzenia, związany na trwałe ze słynnym angielskim Cambridge University, gościnnie wykładający także w Nankinie i Pekinie, sławę zdobył już pierwszą (1991) monografią o początkach KPCh. Potem jego zainteresowania przesunęły się w stronę historii wojskowej, czego owocem stały się praca o chińskich walkach w latach 1925–1945 (2003), redakcja tomu (zawierającego jego własny obszerny tekst) o militarnej stronie wojny chińsko-japońskiej lat 1937–1945 (2011) oraz, podsumowująca niejako owe książki, wielka synteza *China at War. Triumph and Tragedy in the Emergence of the New China* (2018). Wywody, zawsze podbudowane źródłami (w tym z ChRL i Tajwanu), były jednoznaczne. Czang Kaj-szek, który „nie zgodził się służyć za narzędzie polityki USA”, porzucony został przez prezydenta Trumana i jego wysłannika do Chin, George’a Marshalla; w rezultacie już wiosną 1947 r. „nacjonalistycznym armiom kończyła się amunicja, a USA zdecydowały się nie wspierać ich nadal”⁶⁵. Sowietki stosunek do Mao był diametralnie inny: „japońska broń przekazana przez Sowietów oraz dostawy jakie zapewnili komunistom sprawiły, że podczas kampanii Liaoshen [12 IX – 2 XI 1948 – J.P.] generał Lin Biao cieszył się nie tylko przewagą liczby, ale także uzbrojenia i amunicji”, a w starciach lat 1948–1949 strona komunistyczna posiadała „co najmniej czterokrotną” przewagę w artylerii⁶⁶. Właśnie ta przewaga oraz większe zgranie i zdyscyplinowanie dowództwa komunistycznego – a nie rzekome poparcie chłopskiego zaplecza – umożliwiły KPCh zwycięstwo.

Synteza van de Vena kładła nacisk na ścisłe powiązanie walk lat 1937–1945 i 1946–1949. Profesor z Cambridge wskazywał, że to Japończycy zadali śmiertelny cios wycieńczonym wieloletnimi walkami armiom KMT, rujnując jednocześnie stworzone przez nacjonalistów państwo, które bez znacznej pomocy z zewnątrz, a tej zabrakło, nie mogło wytrzymać kolejnej próby. Obraz ten w znacznej mierze współgrał z wizją jego niemal rówieśnika, Odda Arne Westada, norweskiego historyka zatrudnionego najpierw w London School of Economics, a potem w Yale. Ów światowego formatu badacz zimnej wojny, redaktor kwartalnika „Cold War History” i wielu publikacji dotyczących głównie aspektów tegoż konfliktu w Trzecim Świecie⁶⁷, u progu nowego tysiąclecia pokusił się o pierwszą od czasów Pepper prawdziwą monografię chińskiej wojny domowej. Konkludował, iż komuniści wygrali przede wszystkim na

⁶⁵ H. van de Ven, *China at War. Triumph and Tragedy in the Emergence of a New China*, Cambridge MA 2018, s. 236.

⁶⁶ Ibidem, s. 244.

⁶⁷ Jedyny polski przekład (*Historia zimnej wojny*, t. I: *Geneza*, red. M.P. Leffler, O.A. Westad, tłum. M. Grzywa, Oświęcim 2017) nie zawiera tekstu Westada.

placu boju, a na rezultat bitew wpływ miały poparcie nie „mas”, ale Moskwy i trafne decyzje polityczne oraz wojskowe – „kluczowe bitwy mogły zakończyć się odmiennie, gdyby wydano tylko trochę inne dyspozycje. Podczas decydujących starć – bitew w Mandzurii, [kampanii] LiaoShen i HuaiHai – dowódcy tak KPCh jak i KMT popełnili błędy, które mogły kosztować ich zwycięstwo, ale KMT popełnił ich więcej, ponieważ jego państwo funkcjonowało w warunkach wewnętrznej presji”⁶⁸. Presję tę wywierały klasa średnia zrujnowana inflacją oraz opozycja (także wewnątrz samej rozrywanej przez frakcje partii rządzącej), podczas gdy na terenach rządzonych przez Mao o opozycji takiej nie mogło być mowy.

Znamienna stała się ewolucja poglądów Luciena Bianca. Nestor piszących o Chinach historyków francuskich porzucił całkowicie dawne zachwyty nad „zdrowym rozsądkiem” Mao i „efektywnością” marksizmu-leninizmu w Chinach. W wydanej w 2014 r., nabitej faktografią syntezie rewolucji uznał zdobycie władzy przez KPCh za nieszczęście dla Chin, koszmarną recydywę monstrialnych wzorów sowieckich, skutkującą głównie masowym głodem, obozami i szaleństwami w sferze kultury oraz ekonomii (gniewnie przy tym odrzucając twierdzenia, jakoby sukcesy ChRL na tym polu po śmierci tyrana wynikały z maoizmu)⁶⁹. Było to zdumiewająco zbieżne z wnioskami piszącego po angielsku Holendra Franka Diköttera, który w wydanej prawie jednocześnie pracy o znamienym tytule *The Tragedy of Liberation* uznał rewolucję Mao za „przede wszystkim historię wyrachowanego terroru i systematycznej przemocy”⁷⁰. Autor, posiadacz dyplomu z rusycystyki, zaakcentował przy tym rolę Stalina w zwycięstwie KPCh. Z obu prac wynikało, że wina KMT polegała głównie na przegraniu walki z reżimem, znacznie bardziej od siebie krwiożerczym.

Choć postęp badań, w tym archiwalnych, powodował stopniową rehabilitację pokonanych, nie był to oczywiście proces liniowy. Rok publikacji wielkiej syntezy pióra van de Vena przyniósł też pojawienie się na półkach pierwszej monografii być może kluczowego wydarzenia politycznego chińskiej wojny domowej – słynnej misji mediacyjnej gen. Marshalla. W swej próbie takiego ujęcia Daniel Kurtz-Phelan, były redaktor „Foreign Affairs” i pracownik zespołu planowania Departamentu Stanu (Secretary of State’s Policy Planning Staff), nie kontynuował już zapewnień swych poprzedników w rodzaju Fairbanka, że zła wola Czang Kaj-szeka zniweczyła wypracowane

⁶⁸ O.A. Westad, *Decisive Encounters. The Chinese Civil War, 1946–1950*, Stanford CA 2003, s. 329.

⁶⁹ L. Bianco, *La récidive. Révolution russe, révolution chinoise*, Paris 2014. W wydaniu angielskim z 2018 r. (*Stalin and Mao. A Comparison of the Russian and Chinese Revolutions*, Hong Kong 2018) dokonano „ulepszeń”. Z tytułu zniknęła „recydywa” (która po francusku, tak samo jak po polsku, oznaczać może „powtórne przestępstwo”), a rozdz. 10, zestawiający Stalina i Mao, zwie się skromnie „Dictators”, choć tytuł oryginału brzmiał „Monstres”.

⁷⁰ F. Dikötter, *The Tragedy of Liberation. A History of China’s Revolution*, London 2013, s. XI (wyd. pol.: Wołowiec 2016).

przez byłego szefa sztabu armii USA rozwiązanie polegające na harmonijnym, koalicyjnym rządzie autorytarnego KMT i totalitarnej KPCh. Przyznając, iż liczenie na taki obrót sprawy byłoby nonsensem, Kurtz-Phelan utrzymywał jednak, iż poświęcając Czanga, mediator uratował USA przed uwikłaniem się w nieszczęście gorsze od późniejszego wietnamskiego, skoro „chińska misja była pierwszym zetknięciem Waszyngtonu z lekcją powtarzaną raz po raz w czasie zimnej wojny i po niej: z niemożnością rozstrzygnięcia cudzej wojny domowej”⁷¹. Choć twierdzenie takie wypowiadali wcześniej i inni badacze⁷², było ono wręcz żenująco nieprawdziwe, zważywszy choćby na wynik wojny domowej w Grecji, francuskie interwencje w krajach Czarnej Afryki czy akcję Indii w Pakistanie Wschodnim (1971). Materiał zebrany przez Kurtza-Phelana sugerował raczej, że Marshall, w myśl strategii „Europe First” (wyznawanej już w czasie wojny światowej), z góry spisywał na straty chiński odcinek zimnej wojny, usprawiedliwiając to wobec własnej opinii publicznej rzekomymi winami Czang Kaj-szeka. Kanadyjka Diana Lary w swym studium o położeniu wewnętrznym Republiki Chińskiej podczas wojny domowej uznała, że powstrzymanie przez Marshalla zwycięskiej ofensywy wojsk nacjonalistów, zwieńczone nałożeniem sankcji ekonomicznych na ich rząd, stało się „punktem zwrotnym w wojnie, punktem począwszy od którego, jak to dzisiaj widać, KMT zaczął słabnąć i ostatecznie przegrał wojnę”⁷³. Opinię tę wyrażali wcześniej i inni, choćby Niemka Marie-Luise Näth⁷⁴.

Tylko pośrednio dotyczyła wojny jedna z najnowszych (2023) prac poświęconych katastrofie KMT na kontynencie, autorstwa Parksa M. Coble’a. Ów wybitny badacz dziejów Republiki Chińskiej z University of Nebraska-Lincoln, mocno niechętny jej przywództwu (w 2006 r. opatrzył przedmową reedycję reportażu White’a *The Mountain Road*), eksploatując nowe źródła amerykańskie, brytyjskie, a także chińskie, wskazał, że państwo nacjonalistów uległo dziejowej wichurze, bo było słabe – przy czym za główne źródło słabości uznał zapoczątkowaną w czasie antyjapońskiej wojny hiperinflację, z którą Czang Kaj-szek, nieogarniający spraw ekonomicznych i żądający stale nowych pieniędzy na wojsko, nie umiał sobie poradzić. Było to nawiązanie do poglądów Eastmana, aczkolwiek Coble, mniej zaciętrzewiony niż Eastman i zwyczajnie

⁷¹ D. Kurtz-Phelan, *The China Mission, George Marshall's Unfinished War, 1945–1947*, New York–London 2018, s. 361.

⁷² E.R. May, *The George C. Marshall Lecture in Military History. 1947–1948: When Marshall Kept the U.S. Out of War in China*, „The Journal of Military History” 2002, t. LXVI, s. 1003; O.A. Westad, *Losses, Chances and Myths: The United States and the Creation of the Sino-Soviet Alliance, 1945–1950*, „Diplomatic History” 1997, t. XXI, nr 1, s. 105.

⁷³ D. Lary, *China's Civil War. A Social History*, Cambridge MA 2015, s. 62 (w oryginale: GMD). Ta bardzo dobra praca nie będzie tu szerzej omówiona z uwagi na skoncentrowanie się autorki na sprawach wyróżnionych w podtytule.

⁷⁴ M.L. Näth, *La guerre civile, (1945–1949)*, w: *La Chine au XXe siècle*, red. M.C. Bergère, L. Bianco, J. Domes, t. I, Paris 1989, s. 223.

będący historykiem większego formatu, dostrzegał też czynniki znajdujące się poza kontrolą przywództwa Republiki: nagłą (bo wymuszoną przez ataki jądrowe) klęskę Japonii, która nastąpiła tuż przed mającą przywrócić KMT prestiż i w rezultacie odwołaną ofensywą na froncie chińskim, błyskawiczne (z racji załamania się Japonii) obsadzenie Mandżurii przez Sowietów, niechęć administracji Trumana do KMT i wreszcie rozpętanie przez Mao bratobójczej walki niemal nazajutrz po rozbrojeniu Armii Cesarskiej. „Gdyby II wojna światowa w Azji skończyła się w inny sposób, z bardziej stopniową kapitulacją Japonii, być może amerykańska pomoc doprowadziłaby do bardziej płynnego przejścia” do porządków pokojowych⁷⁵. Autor jednak pisał wyłącznie o grzechach KMT i nieprzypadkowo potraktował *per non est* źródła sowieckie. „To studium – stwierdził – mówi bardzo niewiele o potężnym wicherze – ogromnym ruchu komunistycznym, który zmusił Czanga do ucieczki na Tajwan”⁷⁶.

Tymczasem było już jasne, że bez źródeł sowieckich nie można napisać rzetelnej historii konfliktu. Rozpad ZSRR przyniósł w tej mierze przewrót wręcz kopernikański. Ultraortodoksyjne dotąd „Problemy Dalnego Wostoka” zaczęły publikować dokumenty ukazujące ścisły – i przestrzegający wzajemnej hierarchii – kontakt między Stalinem a Mao podczas wojny domowej. Specjalni emisariusze Gruzina, niekiedy tak wysoko postawieni, jak Anastas Mikojan, donosili w nich, że KPCh wygrywa na polach bitew, ale w robotniczych centrach Chin, jak Szanghaj czy Kanton, podziemie komunistyczne nie istnieje⁷⁷. Wydane dokumenty (na czele z liczącym dwie księgi tomem V zbioru *Russko-kitajskije odnoszenija w XX wiekie*⁷⁸) ukazały olbrzymią, decydującą skalę pomocy bolszewików dla chińskiej partii. Owe dane źródłowe dowiodły, że w Państwie Środka zwyciężyły nie rewolucyjne idee, ale lepiej dowodzona i uzbrojona armia, przy czym „stała i wszechstronna pomoc Moskwy była jednym z głównych warunków tych zwycięstw”. „Nie trzeba dodawać – podsumował Aleksandr A. Pisariew – że wszystkie te działania podejmowane były w całkowitej tajemnicy, ponieważ w istocie były naruszeniem tak litery, jak i ducha traktatu sowiecko-chińskiego z 1945 r.”⁷⁹, traktatu mówiącego o przyjaźni i sojuszu między ZSRR a Chinami Czang Kaj-szeka.

⁷⁵ P.M. Coble, *The Collapse of Nationalist China. How Chiang Kai-shek Lost China Civil War*, Cambridge–New York 2023, s. 211.

⁷⁶ Ibidem, s. 203.

⁷⁷ А.М. Ледовский, *Секретная миссия А.И. Микояна в Китай (январь-февраль 1949 г.)*, „Проблемы Дальнего Востока” 1995, nr 3, s. 94–105. Por. też: idem, *СССР и Сталин в судьбах Китая. Документы и свидетельства участника событий 1937–1952*, Москва 1999.

⁷⁸ *Русско-китайские отношения в XX веке*, т. V: *Советско-китайские отношения. 1946 г. – февраль 1950 г.*, ks. 1: 1946–1948 гг., red. С.Л. Тихвинский, Москва 2005.

⁷⁹ А.А. Писарев, *Эпоха гражданских войн и революций. СССР и республиканский Китай (с 1917 до 1949 г.)*, w: *Россия и Китай: четыре века взаимодействия. История, современное состояние и перспективы развития российско-китайских отношений*, red. А.В. Лукин, Москва 2013, s. 198 (pierwszy cytat), 188.

Wysuwany już od lat sześćdziesiątych XX w. postulat stworzenia pracy wykorzystującej jednocześnie źródła chińskie, zachodnie oraz sowieckie zrealizował Aleksandr Władimirowicz Pancow (Pantsov). Ten uczeń Michaiła Juriewa odbył staż naukowy w Jinanie (uczelnia znana na Zachodzie jako Shandong University), ale karierę naprawdę międzynarodową rozpoczął po związaniu się z Ohio State University w Columbus. Już jego monografia z 2000 r. *The Bolsheviks and the Chinese Revolution 1919–1927* (wydanie rosyjskie ukazało się po roku jako *Tajnaja istoria sowietsko-kitajskich otnoszenij*) rzuciła zupełnie nowe światło na wyrastające z sowieckiej inspiracji – w tym finansowej – początki chińskiego komunizmu. Rolę ZSSR w podboju Chin przez KPCh przybliżyły jednak dwie biografie. Pierwsza, poświęcona Mao Zedongowi, powstała na podstawie wcześniejszych własnych publikacji, w tym życiorysu wydanego w 2007 r.⁸⁰ Wolumin ostateczny, opublikowany w 2012 r. przez oficynę Simon and Schuster, miał za współautora Stevena I. Levine’a, władającego chińskim i rosyjskim profesora University of Montana, *nota bene* ongiś entuzjasty Snowa i Beldena, który jednak pod wpływem lektury źródeł całkowicie zmienił poglądy. Obaj historycy, z decydującym jednak wpływem Pantsova, ukazali, iż „jak ujawniają od niedawna dostępne archiwa sowieckie i chińskie, Mao był wiernym wyznawcą Stalina, zadającym sobie trud zapewniania szefa o swej lojalności i który odważył się odchylić od sowieckiego modelu dopiero po śmierci Stalina”⁸¹. Choć ostrożny sowiecki dyktator odrzucił prośbę kolegi o bezpośrednią interwencję lub choćby spotkanie w Moskwie, pomoc Kremla była – obok gospodarczego zrujnowania Republiki Chińskiej przez antyjapońską wojnę i zdyscyplinowania dowództwa komunistycznego – jednym z nieodzownych warunków zwycięstwa⁸².

Obraz ten uzyskał potwierdzenie w biografii Czang Kaj-szeka – drugiej (po książce pióra Jaya Taylora z 2007 r.) mającej charakter naukowy i drugiej ukazującej tego przez lata zniesławianego polityka w zasadniczo pozytywnym świetle. Pantsov, acz bezlitośnie eksponując błędy i zaniechania bohatera swej pracy, podkreślił, że w latach 1946–1949 został on faktycznie porzucony przez USA, podczas gdy Mao cieszył się stałym wsparciem Moskwy. W swej argumentacji posunął się aż do twierdzenia, że słynna blokada Berlina, zainicjowana przez Stalina w czerwcu 1948 r., miała w istocie na celu wykluczenie wszelkiej pomocy USA dla Czanga, zaś „Truman wpadł w pułapkę i rzeczywiście na pewien czas skierował swą uwagę ku Berlinowi”⁸³. Mao wygrał, lecz zrujnował kraj, który potem musiał dźwigać z nędzy jego następcę, Deng Xiaoping. Natomiast pokonany Czang okazał się „zwycięski

⁸⁰ A.В. Панцов, *Мао Цзэдуи*, Москва 2007.

⁸¹ A. Pantsov with S.I. Levine, *Mao. The Real Story*, New York–London–Toronto–Tokyo–New Delhi 2012 (wyd. 1, 2007), s. 3–4.

⁸² Ibidem, s. 353–354.

⁸³ A. Pantsov, *Victorious in Defeat. The Life and Times of Chiang Kai-shek, China, 1887–1975*, New Haven–London 2023, s. 426.

w klęsce”. Zbudował bowiem na ocalałym tajwańskim strzępie Republiki niezwykle nowoczesne państwo, które komuniści w erze Denga zaczęli cichcem kopiać, przyznając się tym samym do bankructwa własnej ideologii.

Obecnie dyskusja wydaje się daleka od zakończenia. Pewne jest jednak, iż rok 1949 jawi się coraz bardziej rezultatem rozstrzygnięć czysto wojskowych, w tym właściwego i niewłaściwego planowania, niż czynników społecznych czy gospodarczych. Rozstrzygnięcie przy tym długo ważyło się, a ostateczny rezultat (w tym wycofanie się KMT na Tajwan) był „wynikiem wielu doraźnych i wyjątkowych czynników, decyzji, a nawet przypadku”⁸⁴. Natomiast nowe ustalenia – niestety – chyba w niewielkim tylko stopniu zmieniają odpowiednie stronice podręczników historii powszechnej czy prac popularnych. Tam nadal czytamy w najlepsze, że w chińskiej wojnie domowej „źle wyposażona, źle wyszkolona milionowa armia chłopska Mao Zedonga pokonała nowoczesną, dobrze wyposażoną, trzymilionową, opancerzoną [?!] armię Czang Kaj-szeka”⁸⁵.

Streszczenie

Pierwsze prace o chińskiej wojnie domowej, inspirowane amerykańskim zbiorem dokumentów (*White Paper*), były skrajnie krytyczne wobec pokonanej Chińskiej Partii Narodowej (Kuomintang – KMT). Historycy tacy jak Lucien Bianco, Lloyd Eastman i zwłaszcza Suzanne Pepper utwierdzili ten punkt widzenia. Powszechnie wierzono, że zwycięscy komuniści prowadzili chłopską wojnę partyzancką. Prócz wczesnej pracy Lionela Maxa Chassina nie było monografii naświetlającej starcie pod względem wojskowym. Po 1990 r. dzieła Christophera Lewa, Odda Westada i Hansa van de Vena ukazały walki lat 1946–1949 jako wojnę konwencjonalną, w której komuniści mieli przewagę liczebną i materiałową. Ostatecznie potwierdziły to źródła i prace w języku rosyjskim.

The Chinese Civil War of 1946–1949 in Western Historiography

The first works on the Chinese Civil War, inspired by the American collection of documents (the so-called ‘White Paper’), were highly critical of the defeated Chinese Nationalist Party (Kuomintang, KMT). Historians such as Lucien Bianco, Lloyd Eastman, and Suzanne Pepper reinforced this point of view. It was widely believed that the victorious communists waged a peasant guerrilla war. Apart from Max Chassin’s early work, there was no monograph presenting the military side of this clash. After 1990, the works by Christopher Lew, Odd Westad, and Hans van de Ven showed the fights of 1946–1949 as a conventional war in which the communists had a numerical and material advantage. This was finally confirmed by the sources and works written in Russian.

⁸⁴ H.-t. Lin, *Accidental State. Chiang Kai-shek, the United States, and the Making of Taiwan*, Cambridge MA 2016, s. 215.

⁸⁵ W.H. Mott IV, J.Ch. Kim, *The Philosophy of Chinese Military Culture*, Basingstoke 2006, s. 73. W 1946 r. armia KMT liczyła 2,1 mln ludzi, z czego przeciwko komunistom można było użyć (i użyto) milion.

Bibliografia

Źródła drukowane

- A Documentary History of Chinese Communism*, red. C. Brandt, B. Schwartz, J.K. Fairbank, Cambridge MA 1952.
- Barret D.D., *Dixie Mission. The United States Army Observer Group in Yen-an, 1944*, Berkeley 1970.
- [Chang Kia-ngau], *Last Chance in Manchuria. The Diary of Chang Kia-ngau*, red. i wstęp D.G. Gillin, R.H. Myers, Stanford CA 1989.
- [Chen Lifu], *The Storm Clouds Clear Over China. The Memoir of Ch'en Li-fu, 1900–1993*, red. i wstęp S.H. Chang, R.H. Myers, Stanford CA 1994.
- [Li Tsung-jen, Tong T.-k.], *The Memoirs of Li Tsung-jen*, Boulder CO 1979.
- Service J.S., *Lost Chance in China. The World War II Despatches of John S. Service*, red. J. Esherick, New York 1974.
- Stuart J.L., *Fifty Years in China*, New York 1954.
- The Stilwell Papers. General Joseph W. Stilwell Iconoclastic Account of America's Adventures in China*, red. T.H. White, New York 1948.
- Truman H., *Memoirs*, t. I: *Year of Decision*, Garden City NY 1955.
- United States Relations with China*, Washington 1949.
- Русско-китайские отношения в XX веке. Материалы и документы*, t. V: *Советско-китайские отношения. 1946 г. – февраль 1950 г.*, ks. 1: *1946–1948 гг.*, red. С.Л. Тихвинский, Москва 2005.

Opracowania

- Bedeski R.E., [rec. z: L.E. Eastman, *Seeds of Destruction*], „Journal of Asian Studies” 1984, t. XLV, nr 1, s. 113–114.
- Belden J., *China Shakes the World*, New York 1949.
- Bianco L., *La récidive, Révolution russe, révolution chinoise*, Paris 2014 (wyd. ang. *Stalin and Mao. A Comparison of the Russian and Chinese Revolutions*, Hong Kong 2018).
- Bianco L., *Les origines de la révolution chinoise 1915–1949*, Paris 1967.
- Bjorge G.J., *Moving the Enemy. Operational Art in the Chinese PLA's Huai Hai, Campaign*, Fort Leavenworth KS 2004.
- Buckley W.F., Kimball R., Bridges L., *Athwart History. Half a Century of Polemics, Animadversions and Illuminations. A William F. Buckley Jr Omnibus*, New York 2010.
- Bullitt W.C., *How We Won the War and Lost the Peace*, „Life”, 6 IX 1948, nr 10.
- Bullitt W.C., *Report to the American People on China*, „Life”, 13 X 1947, nr 16.
- Chassin L.M., *La conquête de la Chine par Mao Tse-tung (1945–1948)*, Paris 1952.
- Chesneaux J., Le Barbier F., Bergère M.C., *China from the 1911 Revolution to Liberation*, New York 1977.
- Chiang C.-ch. [Chiang Kai-shek], *Soviet Russia in China. A Summing up at Seventy*, New York 1957.
- Clubb O.E., *Chiang Kai-shek's Waterloo: The Battle of the Hwai-Hai*, „Pacific Historical Review” 1956, t. XXV, nr 4, s. 389–399.
- Clubb O.E., *Manchuria in the Balance, 1945–1946*, „Pacific Historical Review” 1957, t. XXVI, nr 4, s. 377–389.
- Clubb O.E., *Military Debacle in Manchuria*, „Army Quarterly and Defence Journal” 1958, t. LXXV, nr 2, s. 221–232.

- Clubb O.E., *Twentieth Century China*, New York–London 1964.
- Coble P.M., *The Collapse of Nationalist China. How Chiang Kai-shek Lost China Civil War*, Cambridge–New York 2023.
- Davies J.P., *Dragon by the Tail. American, British, Japanese and Russian Encounters with China and One Another*, New York 1972.
- Dikötter F., *The Tragedy of Liberation. A History of China's Revolution*, London 2013 (wyd. pol.: Wołowiec 2016).
- Dreyer E.L., *China at War, 1901–1949*, London–New York 1995.
- Eastman L.E., *Seeds of Destruction. Nationalist China in War and Revolution, 1937–1949*, Stanford CA 1984.
- Eastman L.E., *The Abortive Revolution. China under the Nationalist Rule, 1937–1937*, Cambridge MA 1975.
- Eastman L.E., *Who Lost China? Chiang Kai-shek Testifies*, „The China Quarterly” 1981, t. LII, nr 88, s. 658–668.
- Epstein I., *The Unfinished Revolution in China*, New York 1947.
- Evans M., *The Assassination of Joe McCarthy*, Belmont MA 1970.
- Fairbank J.K., *The United States and China*, Cambridge MA 1948.
- Gillin D.G., *Falsifying China's History. The Case of Sterling Seagrave's The Soong Dynasty*, Stanford CA 1986.
- Gillin D.G., *Spies and Traitors. The Role of Espionage and Treason in the Defeat of the Nationalists on the Chinese Mainland*, w: *Proceedings of Conference on Chiang Kai-shek and Modern China*, Taipei 1987, s. 732–764.
- Gillin D.G., *Warlord. Yen Hsi-Shan in Shansi Province, 1911–1949*, Princeton NJ 1967.
- Guillermaz J., *Histoire du Parti communiste chinois: 1921–1949*, Paris 1968.
- Guillermaz J., *Soldier*, w: *Mao Tse-tung in the Scales of History*, red. D. Wilson, London–New York–Melbourne 1977, s. 117–143.
- Hayford Ch.W., *China by the Book: China Hands and China Stories, 1848–1948*, „Journal of American-East Asian Relations” 2009, t. XVI, nr 4, s. 285–311.
- Historia zimnej wojny*, t. I: *Geneza*, red. M. Leffler, O.A. Westad, tłum. M. Grzywa, Oświęcim 2017.
- Hooton E.R., *The Greatest Tumult. The Chinese Civil War 1936–1949*, London 1991.
- Jacoby A., White T.H., *Thunder out of China*, London 1947.
- Jefimow G., *Zarys nowożytnej i współczesnej historii Chin*, tłum. M. Derenicz, Warszawa 1952.
- Johnson Ch., *Peasant Nationalism and Communist Power. The Emergence of Revolutionary China*, Stanford CA 1967.
- Kataoka T., *Resistance and Revolution in China*, Berkeley 1974.
- Koen R.Y., *The China Lobby in American Politics*, New York 1974.
- Kurtz-Phelan D., *The China Mission, George Marshall's Unfinished War, 1945–1947*, New York–London 2018.
- La Chine au XXe siècle*, red. M.C. Bergère, L. Bianco, J. Domes, Paris 1989.
- Lary D., *China's Civil War. A Social History*, Cambridge MA 2015.
- Lew Ch.R., *The Third Chinese Revolutionary Civil War, 1945–1949. An Analysis of Communist Strategy and Leadership*, New York 2009.
- Leys S., *La forêt en feu*, w: idem, *Essais sur la Chine*, Paris 2002, s. 573–733.
- Lin H.-t., *Accidental State. Chiang Kai-shek, the United States, and the Making of Taiwan*, Cambridge MA 2016.
- Liu F.F., *Defeat by Military Default*, w: *The Kuomintang Debacle of 1949. Conquest or Collapse?*, red. P.P.Y. Loh, Boston 1965, s. 1–11.
- Liu F.F., *The Military History of Modern China, 1924–1949*, Princeton NJ 1956.
- Lovell J., *Maoizm. Historia globalna*, tłum. F. Majkowski, Warszawa 2020.

- Lyudnikov I.I., *International Assistance*, w: *Soviet Volunteers in China, 1925–1945*, red. Y.V. Chudodeyev, Moscow 1980, s. 305–318.
- MacKinnon S.R., Friesen O., *China Reporting. An Oral History of American Journalism in the 1930s and 1940s*, Berkeley–Los Angeles 1987.
- Mao Tse-tung in the Scales of History*, red. D. Wilson, London–New York–Melbourne 1977.
- May E.R., *The George C. Marshall Lecture in Military History. 1947–1948: When Marshall Kept the U.S. Out of War in China*, „The Journal of Military History” 2002, t. LXVI, s. 1001–1010.
- Melby J.F., *The Mandate of Heaven. Record of a Civil War, China 1945–49*, Garden City NY 1971.
- Morwood W., *Duel for the Middle Kingdom. The Struggle Between Chiang Kai-shek and Mao Tse-tung for Control of China*, New York 1980.
- Mott IV W.H., Kim J.Ch., *The Philosophy of Chinese Military Culture*, Basingstoke 2006.
- Näth M.L., *La guerre civile, (1945–1949)*, w: *La Chine au XXe siècle*, red. M.C. Bergère, L. Bianco, J. Domes, t. I, Paris 1989, s. 215–234.
- North R.C., *Moscow and Chinese Communists*, Stanford CA 1953.
- Pantsov A. with Levine S.I., *Mao. The Real Story*, New York–London–Toronto–Tokyo–New Delhi 2012 (wyd. 1, 2007).
- Pantsov A., *Victorious in Defeat. The Life and Times of Chiang Kai-shek, China, 1887–1975*, New Haven–London 2023.
- Peck G., *Two Kinds of Time*, New York 1950.
- Pepper S., *The Chinese Civil War. The Political Struggle*, Stanford CA 1977.
- Pepper S., *The KMT-CCP Conflict*, w: *The Cambridge History of China*, red. J.K. Fairbank, A. Feuerwerker, t. XIII: *Republican China, 1912–1949*, cz. 2, Cambridge 1986, s. 723–788.
- Polit J., *Chiny 1946–1949*, Warszawa 2010.
- Rodziński W., *Agresja amerykańska w Chinach w latach 1945–1949*, Warszawa 1956.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Wrocław 1989.
- Schwarz B.I., *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge MA 1951.
- Seagrave S., *The Soong Dynasty*, New York 1985.
- Selden M., *The Yanan Way in Revolutionary China*, Cambridge MA 1971.
- Service J.S., *The Amerasia Papers. Some Problems in the History of US-China Relations*, Berkeley 1971.
- Sheridan J.E., *China in Disintegration. The Republican Era in Chinese History, 1912–1949*, New York 1977.
- Snow E., *Red Star over China*, New York 1936.
- Snow E., *The Pattern of Soviet Power*, New York 1945.
- Soviet Volunteers in China, 1925–1945*, red. Y.V. Chudodeyev, Moscow 1980.
- Tanner H.H., *The Battle of Manchuria and the Fate of China. Siping 1946*, Bloomington IN 2013.
- Tanner H.H., *Where Chiang Kai-shek Lost China. The Liao-Shen Campaign, 1948*, Bloomington IN 2015.
- The Cambridge History of China*, red. J.K. Fairbank, A. Feuerwerker, t. XIII: *Republican China, 1912–1949*, cz. 2, Cambridge 1986.
- The Kuomintang Debacle of 1949. Conquest or Collapse?*, red. P.P.Y. Loh, Boston 1965.
- Tuchman B.J., *If Mao Had Come To Washington: An Essay in Alternatives*, „Foreign Affairs”, X 1972, t. LI, nr 1, s. 44–64.
- Tuchman B., *Stilwell and American Experience in China, 1911–1944*, New York–London 1971.
- Utley F., *Last Chance in China*, Indianapolis 1948.
- Utley F., *The China Story*, Chicago 1951.

- Ven H. van de, *China at War. Triumph and Tragedy in the Emergence of a New China*, Cambridge MA 2018.
- Westad O.A., *Decisive Encounters. The Chinese Civil War, 1946–1950*, Stanford CA 2003.
- Westad O.A., *Losses, Chances and Myths: The United States and the Creation of the Sino-Soviet Alliance, 1945–1950*, „Diplomatic History” 1997, t. XXI, nr 1, s. 201–212.
- Whiting K.R., *The Chinese Communist Armed Forces*, Maxwell AL 1974.
- Whitson W., *The Chinese High Command. A History of Communist Military Politics, 1927–71*, New York 1973.
- Willoughby Ch., *The Shanghai Conspiracy*, New York 1952.
- Wolton Th., *Historia komunizmu na świecie. Próba dochodzenia historycznego*, t. I: *Kaci. Żelazną ręką*, tłum. M. Romanek, Kraków 2021.
- Worthing P., *General He Yingqin. The Rise and Fall of Nationalist China*, Cambridge 2016.
- Yu M., *OSS in China. Prelude to Cold War*, New Haven–London 1996.

- Борисов О., *Советский Союз и Маньчжурская революционная база*, Москва 1975.
- Верещагин Б.Н., *В старом и новом Китае: из воспоминаний дипломата*, Москва 1989.
- Ледовский А.М., *СССР и Сталин в судьбах Китая. Документы и свидетельства участника событий 1937–1952*, Москва 1999.
- Ледовский А.М., *Секретная миссия А.И. Микояна в Китай (январь-февраль 1949 г.)*, „Проблемы Дальнего Востока” 1995, nr 3, s. 94–105.
- Панцов А.В., *Мао Цзэдун*, Москва 2007.
- Писарев А.А., *Эпоха гражданских войн и революций. СССР и республиканский Китай (с 1917 до 1949 г.)*, w: *Россия и Китай: четыре века взаимодействия. История, современное состояние и перспективы развития российско-китайских отношений*, red. А.В. Лукина, Москва 2013, s. 119–215.
- Эренбург Г.Б., *Очерки национально-освободительной борьбы китайского народа в новейшее время*, Москва 1951.
- Юрьев М.Ф., *Историческая победа китайского народа над американским империализмом и гоминдановской реакцией, 1945–1949*, Москва 1950.

Netografia

- Gillin P., *Donald Gillin 1930–2005*, 28 VIII 2006, <https://gillin.com/blog/2006/08/donald-gillin-1930-2005/> (dostęp: 27 X 2023).
- Grundy T., *Obituary: Remembering Political Scientist, Author and HKFP Columnist Suzanne Pepper, 1939–2022*, „Hong Kong Free Press”, 7 VII 2022, <https://hongkongfp.com/2022/07/06/remembering-political-scientist-author-and-hkfp-columnist-suzanne-pepper-1939-2022/> (dostęp: 22 X 2023).

Jakub Polit – prof. dr hab.; pracownik Katedry Historii Najnowszej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zainteresowania naukowe: historia XX w., ze szczególnym uwzględnieniem Dalekiego Wschodu i historii Imperium Brytyjskiego. E-mail: jakubpolit@op.pl.

Jakub Polit – prof., employee of the Department of Contemporary History of the Jagiellonian University. Academic interests: history of the 20th century, with particular emphasis on the Far East and the history of the British Empire. E-mail: jakubpolit@op.pl.